

KATARZYNA ZAWADA*

WARTOŚCI I MOŻLIWOŚCI WYKORZYSTANIA TERENÓW POPRZEMYSŁOWYCH REJONU OLKUSZA

VALUES AND USAGE POTENTIAL OF POST-INDUSTRIAL LANDS NEAR OLKUSZ

Streszczenie

W niniejszym artykule poruszono problemy związane z wpływem działalności przemysłowej na środowisko w rejonie Olkusza oraz przedstawiono działania podejmowane w celu poprawy jakości zdegradowanego środowiska przyrodniczego. Wskazano też na potrzebę interdyscyplinarnego spojrzenia na problem sposobu rekultywacji poprzemysłowych terenów, z zachowaniem wartości kulturowych i tożsamości omawianego regionu.

Słowa kluczowe: obiekty i tereny poprzemysłowe, zdegradowane obszary, hałda, rekultywacja

Abstract

The article tackles the question of the influence of industrial activity on the natural environment of Olkusz Region and the actions undertaken to improve the quality of the degraded natural environment. Furthermore, it points at the need for an interdisciplinary analysis of the problem of the means and methods of reclamation of post-industrial areas, with respect for cultural values and identity of the region in question.

Keywords: post-industrial sites and land, degraded areas, heaps, reclaiming

*Mgr inż. arch. Katarzyna Zawada, Instytut Projektowania Miast i Regionów, Wydział Architektury, Politechnika Krakowska.

1. Wstęp

Racjonalne gospodarowanie i zarządzanie przestrzenią w sposób zrównoważony jest jednym z priorytetowych zadań współczesnego społeczeństwa. Szczególnego znaczenia w wizji zrównoważonego rozwoju nabiera problematyka ochrony środowiska. Ważność tej tematyki, podejmowanej w wielu międzynarodowych deklaracjach i porozumieniach, została również podkreślona przez Europejską Radę Urbanistów w Nowej Karcie Ateńskiej, dotyczącej wizji miasta XXI wieku. Stwierdzono, że: „(...) *Jakość środowiska jest jednym z podstawowych czynników gwarantujących gospodarczy sukces miasta i przyczynia się także do jego żywotności społecznej i kulturalnej (...)*”¹.

W Polsce problem ochrony środowiska zapisany w wielu ustawach oraz dokumentach planistycznych, w szczególności w obowiązującej Ustawie o ochronie środowiska², dotyczy podjęcia lub zaniechania działań, które umożliwiają lub przywracają równowagę przyrodniczą. Według przyjętych zasad, ochrona polega na racjonalnym gospodarowaniu zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju, przeciwdziałaniu zanieczyszczeniom, zachowaniu wartości przyrodniczych i kulturowych z uwzględnieniem dóbr archeologicznych, a obszary które zmieniły pierwotny wygląd i funkcję wymagają podjęcia działań rekultywacyjnych w celu doprowadzenia ich do jak najlepszej jakości.

W tym kontekście szczególnego znaczenia nabiera skuteczna, obejmująca wiele aspektów ochrona środowiska dla tych regionów, w obszarze których prowadzona była zarówno działalność eksploatacyjna, jak i przetwórcza, w wyniku której nastąpiła nieodwracalna degradacja środowiska naturalnego.

2. Wpływ działalności przemysłowej na środowisko

Szczególnym przypadkiem w obszarze województwa małopolskiego jest rejon Olkusza, gdzie znaczna część terenów jest zdegradowana w wyniku działalności przemysłowej.

Na obszarze tym pod koniec lat 40. XX w. odkryto duże pokłady piasku i łupków, złoża rud cynku i ołowiu oraz złoża rud galeny i siarczkowej. Odkrycie tego typu złóż spowodowało dynamiczny rozwój przemysłu. Prowadziły tu działalność dwa duże zakłady przemysłowe: Zakłady Górniczo-Hutnicze „Bolesław”, zamujące się wydobywaniem i przetworstwem rud cynku i ołowiu, oraz Zakład PCC „RAIL Szczakowa” S.A., zajmujący się eksploatacją piasku kwarcowego. Działalność zakładów przyczyniła się do rozwoju okolicznych miejscowości oraz podniesienia standardu życia jego mieszkańców. Spowodowała także duże zmiany zarówno w środowisku kulturowym, jak i przyrodniczym. Nastąpiło skażenie powietrza, gleb i wód związkami cynku, ołowiu, siarki i kadmu. Obecność metali ciężkich spowodowała zaburzenia w funkcjonowaniu ekosystemów wodnych i lądowych, wywołała choroby u miejscowej ludności. Jednocześnie działalność zakładów wpłynęła na deformację terenu.

Elementami dominującymi w krajobrazie, powstałymi w wyniku działalności przemysłowej, są: rozległe wyrobiska po eksploatacji piasku (ryc. 1), hałdy odpadów pogórnich i hutniczych (ryc. 2, 3) oraz liczne mniejsze wyrobiska piasku, kamieniołomy i łomy skał węglanowych, świetliki i roznosy sztolni odwadniających złoża rud cynkowo-ołowiowych. Poza tym działalność związana z wydobywaniem surowców przysporzyła wiele różnorodnych problemów. Intensywne drenowanie spowodowało zmianę stosunków

wodnych, powstanie rozległego leja depresyjnego o zasięgu regionalnym oraz pojawienie się wielu zapadlisk, tąpnięć itd.

Ryc. 1. Położone w południowej części Bukowna, pomiędzy Sztolą a Borem Biskupim i Podlesiem, wyrobiska powstałe w wyniku eksploatacji piasku obejmują 2185 ha terenów w granicach administracyjnych Bukowna, co stanowi ponad 1/3 obszaru gminy (fot. aut., 2007)

Fig. 1. Situated in the southern part of Bukowno, between Sztola, Bór Biskupi and Podlesie, the sand mining pits cover 2185 hectares (5400 acres) within the administrative borders of Bukowno, which accounts for a thirds of the commune's lands (photo by the Author, 2007)

Ryc. 2, 3. Obszar w najbliższym otoczeniu zakładów ZGH „Bolesław” jest silnie przetworzony. W widoku przypomina „obraz księżycowy” z ubogą roślinnością. Dopełniają ten widok składowiska wyglądające jak wzgórza (ryc. 2) oraz zwałowiska (ryc. 3) będące dominantami przestrzennymi (fot. aut., 2007)

Fig. 2, 3. The land closest to ZGH Bolesław Plant has undergone strong transformations, and brings to the mind "moonscapes" with scarce vegetation. The view is complemented by the hill-like repositories (fig. 2) and heaps (fig. 3) that dominate local space (photo by the Author, 2007)

3. Działania podejmowane w celu podniesienia jakości zdegradowanych obszarów

Obecnie, kiedy następuje stopniowe wyczerpywanie się rud metali, sukcesywnie zmniejsza się także wydobycie piasku. Zachodzi pytanie dotyczące poprawy jakości przestrzeni zdegradowanych obszarów. Przykładowo dla Miasta Bukowna za jedno z priorytetowych działań uznano „(...) ochronę walorów i zasobów środowiska przyrodniczego oraz dziedzictwa kulturowego, a także stałą ich poprawę (...)”³, a zagospodarowanie terenów przeznaczonych pod rekultywację „(...) powinno zmierzać w kierunku wodnolesnym, uwzględniając zróżnicowanie warunków terenowych i powiązań funkcjonalnych. Powinna je charakteryzować programowa różnorodność kreowanego wycieczki i obsługi użytkowników odpowiednio do otoczenia tak, aby wykluczyć monotonię rozległego krajobrazu”⁴.

Poprawa jakości zdegradowanych terenów może obejmować różnorodne działania. Zarówno za granicą, jak i w Polsce istnieje wiele interesujących przykładów podejmowania różnorodnych decyzji dotyczących sposobu zagospodarowania zdegradowanych obiektów i terenów. We Francji, w Nord-Pas de Calais, pozostawiono kilka hałd odkrytych jako pamiątki po działalności wydobywczej, w Niemczech natomiast w Zagłębiu Ruhry stworzono ścieżkę kultury przemysłu. W Polsce słynny Parku Kultury i Wypoczynku im. Generała Jerzego Ziętki to przykład parku przyrodniczo-rekreacyjnego, który powstał w latach 50. XX w. na terenach poprzemysłowych. W Chwałowicach (dzielnica Rybnika) na zwalówiskach utworzono rozległą – 14 ha – łąkę, natomiast na hałdach w Czerwionce-Leszczynach planuje się stworzenie parku rekreacyjnego i jeziora.

Od połowy lat 90. ubiegłego wieku trwają działania, których celem jest zbudowanie w południowej części Bukowna na terenach poeksploatacyjnych dwóch zbiorników rekreacyjnych „Bór” i „Podlesie”⁵. Podobna inwestycja – rekultywacja terenów powyrobowiskowych⁶ została uwieńczona sukcesem. Wykonane ok. 28 lat temu, kilka kilometrów od granic administracyjnych Bukowna – na terenie gminy Jaworzno – kąpielisko przyciąga z okolic kilka tysięcy osób rocznie. Szacunkowy koszt realizacji zbiorników wodnych w Bukownie stanowi ok. 3/4 rocznego budżetu gminy, wniesienie opłaty jednorazowej oraz opłat rocznych⁷ przekracza możliwości budżetu gminy, co przekreśla możliwość samofinansowania inwestycji przez gminę. Dlatego władze samorządu Bukowna wraz z władzami powiatu podejmują wiele inicjatyw zmierzających do realizacji powyższego projektu, łącznie z lobbowaniem na rzecz włączenia wskazanego projektu do Strategii Województwa Małopolskiego.

Inny sposób, w jaki przeprowadzono rekultywację wyrobiska (stosunkowo małego), polegał na składowaniu odpadów, a następnie wyrównaniu terenu i zalesieniu. Działanie to, różnorodnie oceniane, niestety wpływa niekorzystnie na środowisko ze względu na nieodpowiednie zabezpieczenie dna wyrobiska. Powstające odcieki składowanych tam odpadów przedostają się do gleby i wód powierzchniowych, powodując ich zanieczyszczenie. Jednocześnie prowadzone zalesianie wpłynęło pozytywnie na odbiór przestrzeni, ale pozbawiło region elementu świadczącego o przemianach zachodzących na tym obszarze.

Na niektórych nierekultywowanych obszarach (stuletnia hałda „Bolesław”) zaobserwowano pojawienie się w wyniku naturalnej sukcesji roślinności galmanowej⁸. Ze względu na możliwość śledzenia procesu przystosowywania się różnych organizmów do zanieczyszczonego środowiska oraz występujące tam gatunki roślin zdecydowano, że teren ten nie będzie podlegał rekultywacji, ale zostanie objęty ochroną jako użytek ekologiczny. Drugi

taki użytek planuje się na terenach pogórnicznych w okolicach haldy „Bolesław”, na granicy gmin Bukowno i Bolesław.

Oprócz wspomnianych realizacji nadal istnieją obiekty i tereny, które oczekują na podjęcie wobec nich różnego typu działań. Zachowane w przestrzeni, właściwie wykorzystane obiekty, budowle i elementy infrastruktury technicznej mogą świadczyć o historii i tożsamości regionu. Niestety, wiele z tych obiektów, pomimo ich niewątpliwiej wartości, już bezpowrotnie zniknęło. Taki los spotkał np. kolejkę wąskotorową, łąźnię czy szyby kopalni⁹.

4. Podsumowanie

Rejon Olkusza ma potencjalne szanse rozwoju i stania się konkurencyjnym. Będzie to możliwe, jeżeli wykorzysta się to, co stanowi jego niewątpliwą wartość – różnorodność obiektów i terenów, będących świadkiem przemian zachodzących w regionie, mówiących o jego przemysłowym charakterze.

Na prześlędzonym przykładzie zauważalne są próby podejmowania wielu inicjatyw mających za zadanie poprawę jakości środowiska przyrodniczego i kulturowego.

Świadome podejmowanie działań polegających na wykorzystaniu na inne funkcje terenów, obiektów i budowli powstałych w wyniku działalności wydobywczej i przetwórczej daje szansę na zachowanie unikatowych elementów omawianego regionu. Poprzemysłowe obiekty i tereny mogą przejąć funkcje turystyczno-rekreacyjne, produkcyjne i biurowe, stając się nowoczesnymi miejscami pracy. Jednak wszelkie działania rewitalizacyjne tych terenów muszą być spójne dla całego regionu oraz poprzedzone wieloma badaniami i konsultacjami specjalistycznymi, tak by objęte ochroną równocześnie zachowały wartość kulturową i przyrodniczą.

Przypisy

¹Patrz: *Nowa Karta Ateńska 2003. Wizja miasta XXI wieku*, Europejska Rada Urbanistów, Lizbona 2003, s. 13.

²Ustawa Prawo ochrony środowiska z dnia 27 kwietnia 2001 r., DzU z 2001 r. Nr 62, poz. 627, (z późn. zm.).

³Plan Rozwoju Lokalnego dla Miasta Bukowno na lata 2004–2006 oraz na lata 2007–2013 (oprac.) J. Kusch, M. Darlak, S. Kot, Kraków 2004, s. 24.

⁴Program ochrony środowiska dla miasta Bukowno (oprac.) Zespół J.D.ECOGROUP pod kierownictwem: A. Paluszyńska, J. Doliński, Bukowno 2005, s. 63.

⁵Projekt zakładu przystosowanie terenu do nowej funkcji wraz z budową zaplecza sportowego, gastronomicznego oraz bazy noclegowej.

⁶Na zdegradowanych terenach powstał kompleks leśno-łąkowy o powierzchni ok. 30 ha oraz zbiornik wodny „Sosina” o powierzchni 50 ha.

⁷Zgodnie z Ustawą o ochronie gruntów rolnych i leśnych (Ustawa o ochronie gruntów rolnych i leśnych z dnia 3 lutego 1995 r. (DzU Nr 16, poz. 78 z późn. zm.)) wynikają opłaty ze zmiany sposobu zagospodarowania terenów leśnych na rekreacyjne.

⁸Roślinność galmanowa jest to roślinność o charakterze niskiej murawy, specyficznie przystosowana do zwiększonego stężenia w glebie metali ciężkich: cynku, ołowiu, kadmu i srebra. W Polsce występuje rzadko, np. pleszczotkę górską można spotkać tylko w Tatrach i w okolicach Olkusza.

⁹Część terenu kopalni została zatopiona, pozostała zaś jest przewidziana do adaptacji na cele turystyczne – planuje się utworzenie Muzeum Górnictwa oraz podziemnej trasy turystycznej na terenach kopalni „Olkusz”.

Literatura

- [1] Liszka J., Świć E., *Zakłady Górniczo-Hutnicze „Bolesław”*. *Dzieje, Wydarzenia, Ludzie*, Zakłady Górniczo-Hutnicze „Bolesław” S.A., Bukowno 2004.
- [2] Nowa Karta Ateńska 2003. *Wizja miasta XXI w.*, Europejska Rada Urbanistów, Lizbona 2003.
- [3] Plan Rozwoju Lokalnego dla Miasta Bukowno na lata 2004–2006 oraz na lata 2007–2013 (oprac.) Kusch J., Darlak M., Kot S., Kraków 2004.
- [4] Program ochrony środowiska dla miasta Bukowno, oprac. Zespół J.D.ECOGROUP pod kierownictwem: A. Paluszyńska, J. Doliński, Bukowno 2005.
- [5] Ustawa Ochrona gruntów rolnych i leśnych z dnia 3 lutego 1995 r., DzU z 2001 r. Nr 16, poz. 78 (z późn. zm.).
- [6] Ustawa Prawo ochrony środowiska z dnia 27 kwietnia 2001 r., DzU z 2001 r. Nr 62, poz. 627 (z późn. zm.).
- [7] Ustawa Prawo geologiczne i górnicze z dnia 4 lutego 1994 r., DzU z 1994 r. Nr 27, poz. 96 (z późn. zm.).
- [8] Wierzbicka M., *Przystosowania roślin do wzrostu na haldach cynkowo-olowowych okolic Olkusza*, [w:] Kosmos – Problemy Nauk Biologicznych, t. 51, Nr 2, 2002, 139-150.
- [9] Wilk T., *Bukowno. Między Małopolską a Górnym Śląskiem. Przestrzeń egzystencji i aktywizacji społeczności lokalnej (studium socjopedagogiczne)*, Impuls, Kraków 2006.